

40

45

Leiden

HANS BLOM | ALPHONS SIEBELT

W BOOKS

Leiden

40

45

HANS BLOM | ALPHONS SIEBELT

WBOOKS

W O O R D V O O R A F

De Tweede Wereldoorlog behoort tot de meest ingrijpende en boeiende periodes uit de geschiedenis. Internationaal, nationaal, maar ook in Leiden. Al zijn er in december 1944 wel delen van de stad verwoest door bombardementen, Leiden bleef gelukkig grote verwoestingen bespaard. De Leidenaren maakten in korte tijd veel mee. Vrijheden werden beknot, Joden vervolgd, de universiteit gesloten. Duitse soldaten en nazipropaganda verschenen in het stadsbeeld, er waren steeds minder goederen te verkrijgen en in de laatste oorlogsmaanden, de Hongerwinter, was er zelfs bijna geen voedsel en brandstof meer. De dreiging werd voelbaar doordat mensen naaste verwanten verloren en vrienden en kennissen door de Duitsers werden opgepakt. Tot de bevrijding de stad in euforische stemming bracht.

Sommige gebeurtenissen hebben grote indruk gemaakt: de eerste oorlogshandelingen in mei 1940 ten westen van Leiden, de protestrede van de Leidse hoogleraar Rudolph Cleveringa, de jacht op de Leidse Joden en in het kader daarvan het leeghalen van het Joodse weeshuis, de aanslag op de vuurwerkfabriek Kat en de razzia in de Kooi die daarop volgde, de aanslag op de NSB-directeur van het gewestelijk arbeidsbureau en als reactie daarop de moord op drie vooraanstaande Leidenaren en natuurlijk de bombardementen op de stations in december 1944, die grote schade veroorzaakten in de omgeving en waarbij ruim vijftig Leidenaren het leven lieten.

De belangstelling voor de oorlog is altijd groot geweest. Talloze boeken en films zijn er aan gewijd. De behoefte om die jaren opnieuw te beleven, om meer te weten, om te herdenken is steeds levend gebleven. Dat is ook in Leiden het geval. De behoefte om te herdenken is heel groot. Dat zie ik jaarlijks op 4 en 5 mei, bij de kleinere herdenkingen en blijkt ook uit de nieuwe monumenten die ook de laatste jaren nog zijn gerealiseerd. Emotie speelt daarbij een grote rol. Zelfs zeventig jaar na dato leeft de oorlog nog volop.

De Tweede Wereldoorlog is ook een periode die goed is gedocumenteerd. Mensen waren zich er zeer van bewust dat ze een uitzonderlijke periode meemaakten. Er is veel bewaard, er is veel opgeschreven en veel gefotografeerd. In dit boek is daar dankbaar gebruik van gemaakt. De talloze foto's bieden de lezer en ik hoop ook u een inkijk in het leven van toen, van Leiden in oorlogstijd. Ik wens u veel lees- en kijkplezier.

Henri Lenferink
Burgemeester van Leiden

INHOUD

<i>Ten geleide</i>	4
MOBILISATIE EN OORLOG	6
NAZI'S EN DUITSE MILITAIREN IN DE STAD	24
DAGELIJKS LEVEN	42
CONFRONTATIE	58
DE UNIVERSITEIT	76
BESCHADIGDE STAD	84
BEVRIJDING	92
HERINNERING EN VERBEELDING	120
<i>Verantwoording en dank</i>	127
<i>Colofon</i>	128

TEN GELEIDE

DE VERBEELDING VAN DE OORLOG

In de collectieve herinnering in Nederland, en dus ook in Leiden, neemt 'dé oorlog' een centrale plaats in. En om goede reden. Het was de meest schokkende ervaring van de natie in de laatste eeuwen en de afloop van die oorlog – hoewel eigenlijk volstrekt buiten Nederland om tot stand gekomen – bepaalde wezenlijk de aard van de Nederlandse samenleving sindsdien.

Die collectieve herinnering krijgt op vele manieren vorm: in specifieke en vage gedachten en gevoelens; in een onvoorstelbare hoeveelheid boeken en artikelen (het geschreven woord); maar ook in veel al dan niet bewegend beeld. Dit boek beoogt een aansprekende selectie van foto's uit Leiden in oorlogstijd te bieden.

Die oorlog kwam van buiten, maar de bezetter vestigde zich niet in een vacuüm. Leiden was een stad met een eigen karakter en met een eigen dynamiek. De centrale vraag bij de selectie van de foto's was dan ook wat er te zien was van de veranderingen in de stad als gevolg van de komst van de bezetter, en impliciet dus ook wat er niet veranderde.

'De oorlog' was een wereldoorlog die begon in september 1939. Nederland mobiliseerde en dat werd direct zichtbaar in garnizoensstad Leiden. Daarvan zijn veel foto's, zoals van tal van aspecten van de jaren tot de bevrijding veel beelden bestaan. Maar van andere aspecten zijn er juist heel weinig of geen authentieke beelden. Het verzet bijvoorbeeld werd

allicht nauwelijks gefotografeerd. Een selectie van foto's kan dan ook nooit aanspraak maken op volledige representativiteit, hoe belangwekkend wat wel getoond kan worden ook moge zijn.

Voor een goede interpretatie van wat je ziet is bovendien bronnenkritiek noodzakelijk: kennis van de omstandigheden en de algemene achtergronden, zowel als de specifieke kenmerken. Soms zit achter een ogenschijnlijk weinig enerveren- de foto een schokkend verhaal. Omgekeerd zijn tal van foto's gemaakt om indruk te maken en met dat doel gemanipuleerd. Propaganda dus. Dat alles in vele varianten. Vandaar dat bij de beelden steeds een korte toelichting wordt gegeven.

Niettemin wil dit boek bovenal de foto's tonen. Zij zijn behalve met het oog op de vraag 'hoe zag de oorlog er uit in Leiden?' ook geselecteerd op de eigen zeggingskracht. Het zijn soms schitterende en ontroerende beelden. Maar het blijft noodzakelijk dat de kijker ook lezer blijft om zijn kritische zin voldoende tot uitdrukking te laten komen. Het maakt de beelden boeiender en je ziet meer.

Hans Blom
Alphons Siebelt

◀ Op wacht bij de Doelenkazerne

De toegangspoort van de Doelenkazerne in de sneeuw met een Duitse wachtpost. Voor de oorlog bood de Doelenkazerne onderdak aan het 6e Regiment Veldartillerie. Tijdens de bezettingstijd was hier enige tijd een lazaret voor paarden gevestigd. Na de bevrijding werden er politieke delinquenten ondergebracht.

Mobilisatie 1939
Leiden

The Green
& Rythm &
Soldiers

Mobilisatie en oorlog

Nederland voerde in de jaren dertig van de twintigste eeuw een politiek van neutraliteit. Maar de gespannen internationale verhoudingen gingen daarmee nog niet aan het land voorbij. Integendeel, de angst voor oorlog en de noodzaak de landsverdediging te versterken werden in brede kring gevoeld. Kort voor de oorlog op 1 september 1939 uitbrak doordat Duitsland Polen binnenviel, mobiliseerde Nederland. Dat bracht grote verplaatsingen van de opgeroepen dienstplichtigen met zich mee. Dat gold ook voor garnizoensstad Leiden. Behalve dat velen de stad moesten verlaten om naar hun mobilisatiebestemmingen te vertrekken, arriveerden vele anderen in Leiden omdat zij daar gelegerd zouden worden.

◀ The Green Rythm Soldiers

Het leven van een soldaat kent ook momenten van rust, ontspanning of zelfs verveling. Deze twee mannen hebben hun muziekinstrument meegebracht en proberen wat leven in de brouwerij te brengen.

Het was een drukte van belang in de stad die laatste dagen van augustus 1939 en ook daarna bleef de aanwezigheid van het garnizoen niet onopgemerkt in het straatbeeld. Daarvan zijn vele foto's, zoals ook van de diverse bezigheden van die militairen beelden bestaan. Ook in andere opzichten was sprake van oorlogsvoorbereiding, zoals het ontwikkelen van een distributiestelsel en een luchtbeschermingsdienst, maar daarvan is nauwelijks iets vastgelegd op de gevoelige plaat.

In de vroege ochtend van 10 mei 1940 was het dan zo ver. Wat velen hadden gevreesd en tegelijk gehoopt dat niet zou gebeuren, gebeurde wel. Duitsland viel Nederland binnen als onderdeel van de Blitzkrieg in het Westen van Europa. De strijd was snel gestreden. Het Nederlandse leger bleek niet tegen het Duitse opgewassen. Na het bombardement van Rotterdam, waarvan de rookpluimen en 's nachts de vuurgloed in Leiden te zien waren, besloot de legerleiding op 14 mei te capituleren. Nederland werd door Duitsland bezet. Hoewel de bekende Leidenaar Han de Wilde in zijn dagboek nog wel spreekt van 'luchtgevechten boven Leiden' en 'een pijlsnelle Messerschmidt [die] zéér laag ... al mitrillerend van achter het stadhuis over ons heen scheerde', was van echte oorlogshandelingen in Leiden zelf geen sprake in deze meidagen van 1940. Vlakbij was dat anders. Bij een poging om met luchtlandingstroepen snel een bruggenhoofd in het Westen van het land te vestigen en in het bijzonder het regeringscentrum Den Haag te veroveren – een poging die als zodanig mislukte – werd hevig gevochten om vliegveld Valkenburg. Daarbij sneuvelden honderden militairen en vielen er tientallen doden onder de burgerij. De materiële schade was enorm. Vanuit Leiden poogde men de strijd te volgen en na de nederlaag kwamen velen de situatie in ogenschouw nemen. Tot de bombardementen van 10 en 11 december 1944 werd de stad Leiden nauwelijks door het oorlogsgeweld getroffen.

📍 Door de stad

Militairen in een vrachtauto kijken richting Kort Rapenburg. De twee Leidse kazernes (Doelenkazerne en Morspoortkazerne) waren veel te klein om alle gemobiliseerde militairen te kunnen huisvesten. Daarom waren er verschillende schoolgebouwen gevorderd, waarin de militairen enkele dagen moesten bivakkeren. Het zorgde voor nogal wat militair verkeer door de stad.

📍 Aankomst op het station

Op de eerste dag van de mobilisatie, dinsdag 29 augustus 1939, werd het Leidse station vanaf de vroege uren volledig bezet door Nederlandse militairen en rekruten. Leidse mannen vertrokken naar hun bestemming. De aangekomen militairen werden opgevangen en naar hun voorlopig verblijf gebracht.

📍 Verse rekruten

Behalve reservisten, die hun dienstdag al hadden volbracht, arriveerde er in augustus 1939 ook een geheel nieuwe lichte rekruten. Hier marcheren ze nog in burgerkleding over de Rijsburgersingel naar het Schuttersveld, waar ze werden geregistreerd. Van daaruit vertrokken ze naar een schoolgebouw, waar ze tijdelijk zouden verblijven. Uiteindelijk werden ze gelegerd in openbare gebouwen, niet alleen in Leiden maar bijvoorbeeld ook in Katwijk en Noordwijk.

🔴 Militairen vullen strozakken

De militairen troffen in de kazerne of hun verblijfplaats hun bedje niet gespreid, maar moesten eerst een strozak vullen die als matras zou dienen.

📍 Haring en wittebrood

De maker van deze foto, de dienstplichtige soldaat J. van Ingen, schreef bij deze foto het onderschrift 'koffiemaaltijd', maar het lijkt er sterk op dat hier toch echt haring en wittebrood op tafel staat en dat dus Leidens ontzet in 1939 in de kazernes werd gevierd. De openbare festiviteiten zoals de optocht gingen in dat jaar niet door vanwege de mobilisatie en de oorlog, die een maand eerder was uitgebroken. Men vond het niet gepast om in die omstandigheden feest te vieren. Ook Koninginnedag, op 31 augustus, was sober gevierd.

📍 De schrobsectie

De schoonmaakploeg (ook wel 'schrobsectie' genoemd) op pad op de Turfmarkt. Ze gaan de Caeciliasteeg in op weg naar de door het Militair Gezag gevorderde jongensschool in die straat.

📍 Parade bij Molen De Valk

De legerleiding inspecteert de troepen op de Beestenmarkt bij Molen De Valk. De foto is niet gedateerd maar zou heel goed op 9 januari 1940 kunnen zijn gemaakt ter gelegenheid van het 126-jarig bestaan van het vierde Regiment Infanterie, dat deels in de Leidse Morspoortkazerne was gelegerd.

📍 'Hoofd rechts'

Militairen marcheren door de Haarlemmerstraat.

📍 Bij de Gepekte brug

Deze foto zal niet iedere Leidenaar direct kunnen plaatsen. We zien hier de Gepekte brug tussen de Hooigracht en de Pelikaanstraat. De ophaalbrug werd in 1942 vervangen door de huidige stenen brug. De panden aan de Hooigracht werden later gesloopt om de Hooigracht te verbreden.

❖ Op de Kaasmarkt

Een viertal militairen met het wapen over de schouder houdt halt op de Kaasmarkt. Een paar Leidse jongetjes kijken belangstellend toe.

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

INSTELLINGEN NEDERLAND

- Erfgoed Leiden en omstreken: 16, 17-onder, 19-boven, 19-onder, 23, 29-onder, 36-boven, 36-onder, 38-R, 40, 42, 47, 49-boven, 50, 51-R, 55-L, 69-R, 70, 71, 73-boven, 75-L, 78-L, 87, 92, 94, 96, 97, 98, 99-boven, 100, 101, 103, 104, 105, 106-boven, 106-onder, 107, 110-boven, 110-onder, 114-R, 115-onder, 116-117, 119-boven, 122-123
H. Varenkamp: 74
B.B.M. Jansen: 84, 86, 90-boven, 90-onder, 90-91
- Herinneringscentrum Westerbork: 62-63
- Historische Vereniging Oegstgeest: 95
- Leiden Institute of Physics: 82
- Legermuseum Soesterberg
J. van Ingen: 6, 8-boven, 8-onder, 9, 10, 11-boven, 11-onder, 12-boven, 12-onder, 13, 14-15, 17-boven
- Nederlands Instituut voor Militaire Historie: 27
- Nederlands Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en genocidestudies (NIOG): 18-L, 21, 22-onder, 26-boven, 26-onder, 32-boven, 33, 34-R, 38-L
A. Hustinx: 41, 44, 75-R, 115-boven
- Oorlogs- en Verzetsmuseum Overloon: 24
- Rijksuniversiteit Leiden, Academisch Historisch Museum: 29-boven, 76, 79-boven, 79-onder, 80, 83, 111
- Stadsarchief Rotterdam: 34-L
- Spaarnestad fotoarchief: 47-L, 126
- Verzetsmuseum Amsterdam: 65-L, 65-R
- Verzetsmuseum Friesland: 20, 22-boven

UIT BOEKEN

- N. van der Oord, *Jodenkampen* (kampen 2003): 60

STILLS UIT FILMS

- Leiden: Kerkelijke Politieke Misstanden (Polygoon journaal), 37
- Zes Jaren (Polygoon-Profiliti): 124-L, 124-M, 124-R
- Strijd (H. Kleibrink): 125-L, 125-M, 125-R

PARTICULIERE COLLECTIES

- Mw. E. Bonte: 48, 55-R, 66
R. Bood: 52, 53
H. Boting: 112-onder, 114-L
Mw. A. Brockhuis-Elderhorst: 64-onder
A. en J. Dekker: 123-onder
G. Groeneveld: 4, 30-boven, 30-onder, 31
F.G.W. Goudriaan: 32-onder, 51-L, 57, 58
W. van Harteveld: 68-boven, 68-onder, 99-onder, 120
N. van der Horst: 28, 35, 45, 46, 56, 71, 72-onder
G.B. de Hosson: 102, 112-boven, 118, 119-onder
G. Hovingh: 18-R
M.C. Kroon: 67-boven, 67-onder, 108-109
R. van der Loos: 54-boven, 54-onder, 113
D. de Marcos: 60-61, 64-boven
M.C. van Oosten: 49-onder
H. Poeze: 81
B.P. Riemens-Jagerman: 69-L
A.S.M. Siebelt: 88-89
T. Stuijbergen: 39-boven, 39-onder, 78-R,
W. van der Weiden-Zandvliet: 117-boven, 117-onder
Onbekend: 63

COLOFON

UITGAVE

WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

TEKST EN SAMENSTELLING

Hans Blom en Alphons Siebelt

VORMGEVING

Riesenkind, 's-Hertogenbosch

Leiden 40-45 verschijnt in de 40-45 reeks over lokale en regionale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. De reeks is gebaseerd op het concept van *Het Grote 40-45 Boek*, naar een idee van Erik Somers en René Kok.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOG instituut voor oorlogs-holocaust- en genocidestudies.

© 2015 WBOOKS / de auteurs

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.
© c/o Pictoright Amsterdam 2015.

ISBN 978 94 625 8068 8
NUR 689, 693

 WBOOKS

40 45

Leiden 40-45 is het verhaal van een stad in oorlogstijd

Wat was er van 'de oorlog' te zien in Leiden? Dat was de kernvraag die Hans Blom en Alphons Siebelt zich stelden toen zij de foto's selecteerden voor *Leiden 40-45*. Hoe toonden oorlog en bezetting zich in de sleutelstad en wat bleef in het openbaar juist ongewijzigd? Ging achter wat ogenschijnlijk onveranderd bleef niet ook veel en soms schokkende verandering schuil? Zo vormde zich een zeer gevarieerde serie beelden: van zich aangenaam met de Leidenaars verpozende Duitse soldaten tot schokkende beelden van de confrontatie met de bezetter, van marcherende militairen en Nederlandse nationaalsocialisten tot gewone sportwedstrijden en spelevaren in de onderduik, van nazipropaganda op de muren tot werken aan een illegale krant binnenskamers, van de ravages na bombardementen tot de uitzinnige vreugde bij de bevrijding. Mede door de opgenomen nooit eerder gepubliceerde foto's uit particulier bezit, een fascinerende caleidoscoop van de stad in deze jaren.

Hans Blom was hoogleraar Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en directeur van het NIOD. Alphons Siebelt is historicus. Hij publiceert regelmatig over Leiden in de Tweede Wereldoorlog.

Deze uitgave kwam tot stand met advies van Erik Somers en René Kok, beiden als historici verbonden aan het NIOD instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies.

